

III. ISTORIJSKI ČINJENIČNI KONTEKST

211. U paragrafima od 80 do 99 Optužnice navodi se mišljenje tužilaštva o pozadini i činjeničnom kontekstu zločina kojima se optuženi terete, pre početka vazdušnih napada NATO na ciljeve širom SRJ 24. marta 1999. godine. U tim paragrafima se navodi da je, počev od kraja osamdesetih godina, Kosovo stavljeno pod čvrstu kontrolu saveznih i srpskih organa vlasti, u sistemu koji je bio vrlo represivan i diskriminatoran u odnosu na kosovske Albance. U njima se navode pojedinosti vezane za nastanak Oslobođilačke vojske Kosova kao reakcije na te događaje i početka oružanog sukoba između nje i vladinih snaga. Opisuju se konkretni incidenti, koji su počeli u februaru 1998. godine, a sažeto se iznose pokušaji međunarodne zajednice da razreši krizu, koji su se završili propašću tih napora neposredno pre početka kampanje NATO.

212. Ti navodi se iznose kako da bi se prikazao kontekst za zločine kojima se optuženi terete u Optužnici (i za odgovornost svakog optuženog za te zločine) tako i da bi se pokazala geneza navodnog udruženog zločinačkog poduhvata za koji tužilaštvo tvrdi da je nastao najkasnije u oktobru 1998. godine. Imajući u vidu taj okvir, Veće može da izvede potrebne zaključke u vezi s istorijskim razvojem krize na Kosovu sve do 1998. godine, ne upuštajući se u detaljno preispitivanje celokupne sporne istorije tog područja. U kasnijim odeljcima govori se o formiranju i delovanju OVK, reakciji vlasti SRJ/Srbije i vojnih i snaga bezbednosti 1998. godine, kao i o međunarodnim i domaćim naporima da se pregovorima nađe rešenje za krizu tokom 1998. i početkom 1999. godine.

A. USTAVNI AMANDMANI IZ 1989. GODINE

213. Po Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje u tekstu: SFRJ) donetom u februaru 1974. godine, SFRJ je činilo šest republika i dve autonomne pokrajine. Obe pokrajine – Kosovo i Vojvodina – bile su u sastavu Socijalističke Republike Srbije. Tim Ustavom je pokrajinama dat znatan stepen autonomije, koji je obuhvatao ovlašćenja da donose svoje ustave, da imaju svoje ustavne sudove, da imaju svog predstavnika u Predsedništvu SFRJ u Beogradu, kao i pravo da pokreću postupke pred Ustavnim sudovima Jugoslavije i Srbije.³⁸² Pored toga, one su bile zastupljene, zajedno s republikama, u Veću republika i pokrajina SFRJ i Saveznom veću, koje je bilo zakonodavno telo ovlašćeno da vrši izmene i dopune Ustava SFRJ.³⁸³

³⁸² Dok. pr. br. P1623 (Ustav SFRJ, 1974), članovi 4, 206, 321, 375(3), 375(6); Ratko Marković, T. 13446 (13. avgust 2007. godine); Radomir Lukić, T. 26240–26241 (15. maj 2008. godine).

³⁸³ Dok. pr. br. P1623 (Ustav SFRJ, 1974), članovi 284–285, 400–401; Radomir Lukić, T. 26314–26315 (16. maj 2008. godine).

214. Iako Ustav Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo nije uvršten u spis u ovom postupku, Veće konstatuje da je on takođe stupio na snagu 1974. godine i da je njime Kosovo priznato kao deo Srbije.

215. Ustav Srbije iz 1974. godine, sa svoje strane, predviđao je sledeće: “Radni ljudi i narodi i narodnosti Srbije ostvaruju svoja suverena prava u Socijalističkoj Republici Srbiji i u socijalističkim autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim ustavnim pravima”.³⁸⁴ Njime je, pored toga, utvrđena ravnopravnost “naroda i narodnosti” u Srbiji i zajamčeno pravo svakoj “narodnosti” da koristi svoj jezik, a manjinskim “narodima i narodnostima” da se školuju na svom jeziku u školama i drugim obrazovnim institucijama.³⁸⁵

216. Prema tvrdnji stručnjaka za ustavno pravo Radomira Lukića i Ratka Markovića, koji su svedočili na poziv Šainovićeve, odnosno Milutinovićeve odbrane, pokrajine su bile atipične jer su u Federaciji bile zastupljene nezavisno od Srbije, kao da su bile subjekti Federacije, a ne Republike Srbije.³⁸⁶ Na primer, dobile su *nadležnost nadležnosti*, odnosno ovlašćenje da odlučuju o sopstvenoj nadležnosti, što je, kako je naveo Lukić, bio najvažniji element “prava na samoorganizovanje”.³⁸⁷ Osim toga, na osnovu tog sistema, Kosovo je imalo i određeni stepen pravosudne autonomije. Prema tome, kako navodi Lukić, pokrajina je imala svoje sudove i sudski postupci su završavani u pokrajini. Državni sudovi nisu imali nadležnost nad odlukama sudova autonomne pokrajine.³⁸⁸ Međutim, Ustav Srbije je predviđao i to da će se, ako je neki pokrajinski zakon ili akt u suprotnosti sa nekim zakonskim aktom Republike, primenjivati republički zakon dok to pitanje ne reši Ustavni sud Srbije.³⁸⁹

217. To stanje stvari dovelo je do nezadovoljstva među nekim stručnjacima za ustavno pravo u Srbiji. Oni su 1977. godine sačinili jedan poverljivi dokument koji je naručilo Predsedništvo Srbije, u kojem su kritikovana rešenja vezana za ustavno uređenje republike iz 1974. godine zbog toga što su davala preteranu vlast autonomnim pokrajinama.³⁹⁰

218. Kasnije, početkom osamdesetih godina, posle smrti predsednika SFRJ Josipa Broza Tita, došlo je do demonstracija, pošto su kosovski Albanci tražili puno priznavanje Kosova kao

---

³⁸⁴ Dok. pr. br. P1848 (Ustav Socijalističke Republike Srbije, 1974), Osnovna načela, I.

³⁸⁵ Dok. pr. br. P1848 (Ustav Socijalističke Republike Srbije, 1974), članovi 145, 147.

³⁸⁶ Ratko Marković, T. 13074–13075, 13077–13078 (8. avgust 2007. godine); Radomir Lukić, T. 26243 (15. maj 2008. godine).

³⁸⁷ Radomir Lukić, T. 26242–26243 (15. maj 2008. godine).

³⁸⁸ Radomir Lukić, T. 26302 (16. maj 2008. godine).

³⁸⁹ Dok. pr. br. P1848 (Ustav Socijalističke Republike Srbije, 1974), član 229.

³⁹⁰ Ratko Marković, T. 13074–13084 (8. avgust 2007. godine), gde se govori o dok. pr. br. 1D125 (Predsedništvo Socijalističke Republike Srbije – Radna grupa, “Plava knjiga”, 11. mart 1977).

republike u sastavu SFRJ. Neke od tih demonstracija postale su nasilne, pa su angažovane policija i Jugoslovenska narodna armija.³⁹¹ S druge strane, Srbi su sve češće pozivali na to da se smanji autonomija Kosova. U martu 1989. godine ti pozivi su doveli do toga da Skupština SFRJ usvoji izmene Ustava Srbije u vidu “zaključaka” u kojima je navedena potreba za “normalizovanjem pogoršanog stanja” na Kosovu i da se, između ostalog, “odmah preduzmu mere za utvrđivanje krivične i druge odgovornosti inspiratora i organizatora kontrarevolucionarnog delovanja na Kosovu” i zaustavi iseljavanje Srba i Crnogoraca s Kosova.³⁹² U tim zaključcima navode se “posebne mere” koje su već uvedene na Kosovu, o kojima je govorio i istraživač organizacije *Human Rights Watch* Frederick Abrahams, koji je naveo da su savezni organi vlasti preuzeli odgovornost za bezbednost u Pokrajini.³⁹³ Skupština SFRJ je, pored toga, zaključila da postupak promene Ustava Srbije “treba što pre završiti”.³⁹⁴

219. Pre usvajanja u Skupštini Srbije, predložene amandmane na Ustav Srbije trebalo je da odobri Skupština samog Kosova, koja je zasedala 23. marta 1989. godine. I novinar Veton Surroi, kosovski Albanac, i Frederick Abrahams posvedočili su da je to zasedanje Skupštine Kosova održano dok je zgrada Skupštine u Prištini /Prishtina/ bila opkoljena policijskim i vojnim vozilima, mada Abrahams tada nije bio tamo.³⁹⁵ Surroi je takođe izjavio da je video jednu fotografiju koja pokazuje da jedno lice koje je učestvovalo u glasanju u stvari nije bilo poslanik u Skupštini. On je, pored toga, naveo da je čuo da je pre glasanja vršen pritisak na poslanike Skupštine da podrže te mere, iako nije razgovarao ni s jednim delegatom Skupštine koji je tvrdio da je zbog tog pritiska glasao za amandmane.³⁹⁶ Veću je takođe predočen iskaz – u vidu izjave svedoka i transkripta svedočenja pokojnog vođe Demokratskog saveza Kosova (*Lidhja Demokratike e Kosovës*, u daljem tekstu: DSK) Ibrahima Rugove na suđenju Miloševiću – da je vršen pritisak kako bi se uticalo na glasanje i da je deset poslanika Skupštine koji su glasali protiv amandmana kasnije izloženo represalijama.³⁹⁷

³⁹¹ Sabit Kadriu, P2377 (Izjava svedoka od 10. decembra 2000. godine), str. 3; Adnan Merovci, dok. pr. br. P2588 (Izjava svedoka od 13. aprila 2000. godine), par. 4; Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4310. V. takođe Miroslav Mijatović, dok. pr. br. 6D1492 (Izjava svedoka od 29. januara 2008. godine), par. 3.

³⁹² Dok. pr. br. 1D751 (Zaključci Skupštine SFRJ, 3. mart 1989), str. 1.

³⁹³ Frederick Abrahams, dok. pr. br. P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 13.

³⁹⁴ Dok. pr. br. 1D751 (Zaključci Skupštine SFRJ, 3. mart 1989), str. 2.

³⁹⁵ Veton Surroi, T. 4534 (10. oktobar 2006. godine); Frederick Abrahams, dok. pr. br. P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 14.

³⁹⁶ Veton Surroi, T. 4534–4535 (10. oktobar 2006. godine).

³⁹⁷ Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4191.

220. Pošto je dobila saglasnost Skupštine SFRJ i posle pozitivnog izjašnjavanja u pokrajinskim skupštinama, Skupština Srbije je 28. marta 1989. godine usvojila predložne ustavne amandmane.³⁹⁸ Ratko Marković je sve vreme svog iskaza tvrdio da amandmani nisu uticali na autonomni status dveju pokrajina, kako je bilo predviđeno Ustavom SFRJ, već da su jednostavno doveli do “podele nadležnosti”.³⁹⁹ Slično tome, iako je priznao da je tim amandmanima promenjen položaj Pokrajine Kosovo u sastavu republike tako što je na republičke organe preneto pravo da donose zakone i vrše sudsku kontrolu nad zakonima u Pokrajini i tako što su pokrajinama oduzeta neka ovlašćenja, Lukić je takođe tvrdio da autonomija Kosova nije smanjena tim promenama.⁴⁰⁰ Međutim, Lukić je priznao da, posle ustavnih amandmana donetih 1990. godine, Kosovo više nije imalo punu autonomiju sudstva jer nije imalo zakonodavnu vlast, već samo izvršni organ vlasti i više nije imalo svoj Vrhovni sud i Ustavni sud.⁴⁰¹

221. Veće nimalo ne sumnja u to da su kosovski Albanci te amandmane doživeli kao oduzimanje značajne autonomije koju su Kosovo i Vojvodina ranije imali i da je to, u stvari, bio njihov rezultat. Na primer, regulisanje školskog i poreskog sistema stavljeno je u nadležnost Vlade Srbije, a odgovornost za službe javne bezbednosti stavljena je pod republičku kontrolu.⁴⁰² Sve to je ranije bilo u isključivoj nadležnosti pokrajinskih organa vlasti. Dva amandmana su bila od posebnog značaja: ukidanje potrebe da se pokrajinske skupštine saglase s daljim ustavnim amandmanima koji se tiču cele republike; i veća ovlašćenja Predsedništva Srbije za upotrebu snaga MUP na Kosovu da “štite ustavom utvrđeni poredak”.⁴⁰³

222. Posle donošenja tih ustavnih amandmana, stanje na Kosovu se pogoršalo, a javni protesti su doveli do uličnog nasilja.⁴⁰⁴

³⁹⁸ Dok. pr. br. P858 (Odluka o proglašenju amandmana IX do XLIX na Ustav Socijalističke Republike Srbije, 28. mart 1989), str. 1.

³⁹⁹ Ratko Marković, T. 13085 (8. avgust 2007. godine).

⁴⁰⁰ Radomir Lukić, T. 26244–26245 (15. maj 2008. godine); dok. pr. br. 2D393 (Izveštaj veštaka Radomira Lukića), *e-court*, str. 21. Prema Lukićevim rečima, najviši pravni dokument Pokrajine, kako je predviđao Ustav, bio je njen Statut. Međutim, teritorijalna autonomija na Kosovu nikada nije uspostavljena na osnovu Statuta jer građani kosovski Albanci nisu priznali ustavni poredak Srbije. Nasuprot tome, Statut Vojvodine je usvojen 1991. godine i nikad nije osporen. Dok. pr. br. 2D393 (Izveštaj veštaka Radomir Lukić), *e-court*, str. 26–27.

⁴⁰¹ Radomir Lukić, T. 26305 (16. maj 2008. godine).

⁴⁰² Up. dok. pr. br. P1848 (Ustav Socijalističke Republike Srbije, 1974), članovi 299(10), 300–301, s dok. pr. br. P858 (Odluka o proglašenju amandmana IX do XLIX na Ustav Socijalističke Republike Srbije, 28. mart 1989. godine), amandmani XXXII, tačka 4, XXXIII, tačke 4, 11, 13. V. takođe Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4191–4192.

⁴⁰³ Up. dok. pr. br. P1848 (Ustav Socijalističke Republike Srbije, 1974), članovi 363, 427, 430, s dok. pr. br. P858 (Odluka o proglašenju amandmana IX do XLIX na Ustav Socijalističke Republike Srbije, 28. mart 1989), amandmani XLIII, tačka 3, XLVII, tačke 1, 6.

⁴⁰⁴ Frederick Abrahams, dok. pr. br. P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 14; Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4190–4191.

B. RAZVOJ KRIZE

223. Tokom 1990. godine kriza na Kosovu se pojačala. Dana 26. juna Skupština Srbije je proglasila da na Kosovu vladaju “posebne okolnosti” usled “aktivnosti usmeren[ih] na rušenje ustavom utvrđenog poretka i teritorijalne celokupnosti”.⁴⁰⁵ Dana 2. jula poslanici Skupštine Kosova sprečeni su da uđu u zgradu Skupštine i dramatično su objavili “ustavnu deklaraciju” kojom su Kosovo proglasili za samostalnu republiku. Skupština Srbije je 5. jula zvanično privremeno ukinula Skupštinu Kosova.⁴⁰⁶ Ta nesankcionisana Skupština je sačinila nacrt novog “Ustava Kosova”, koji je kasnije prihvaćen na lokalnom referendumu.⁴⁰⁷ U septembru 1990. godine, novim Ustavom Srbije još više je sužena ionako ograničena autonomija koju je imalo Kosovo.⁴⁰⁸ Ustavni sud Kosova je kasnije praktično ukinut odlukom Skupštine Srbije.⁴⁰⁹

224. Frederick Abrahams je okarakterisao Kosovo u tom periodu kao “policijsku državu”.⁴¹⁰ U izveštaju o ljudskim pravima u bivšoj Jugoslaviji koji je 1992. godine podneo specijalni izvestilac Ujedinjenih nacija izražena je zabrinutost zbog diskriminacije albanskog stanovništva i izneti su navodi o mučenjima i maltretiranju u zatvorima i ograničenju slobode informisanja.⁴¹¹ Kako su naveli Veton Surroi i Ibrahim Rugova, albanski radio i televizija su ograničavani, a listovi zatvarani.⁴¹² Specijalni izvestilac je takođe naveo kako su, od početka devedesetih godina, kosovski

⁴⁰⁵ Dok. pr. br. P1855 (Odluka o utvrđivanju da su nastupile posebne okolnosti na teritoriji Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo, 26. jun 1990. godine), član 1; dok. pr. br. P1854 (Zakon o postupanju republičkih organa u posebnim okolnostima), član 2, par. 1.

⁴⁰⁶ Dok. pr. br. P1857 (Zakon o prestanku rada Skupštine SAP Kosovo i Izvršnog veća Skupštine SAP Kosovo, 5. jul 1990. godine); Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4193; Ratko Marković, T. 13283 (10. avgust 2007. godine). Ustavni sud SFRJ je u februaru 1991. proglasio nevažećom i poništio deklaraciju o nezavisnosti. Dok. pr. br. P1870 (Odluka o oceni ustavnosti Ustavne deklaracije o Kosovu, 20. maj 1991), str. 2–4.

⁴⁰⁷ Frederick Abrahams, dok. pr. br. P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 14; Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4193–4194. V. takođe Petar Damjanac, T. 23701–23702 (5. mart 2008. godine).

⁴⁰⁸ Dok. pr. br. P855 (Ustav Republike Srbije, 1990. godine), članovi 73, 109, 100.

⁴⁰⁹ Dok. pr. br. P875 (Odluka o razrešenju sudija Ustavnog suda Kosova, sudija opštinskih sudova i sudija i starešina opštinskih organa za prekršaje i izbor sudija Okružnog i opštinskih sudova na području AP Kosovo i Metohija, 28. decembar 1990. godine); v. dok. pr. br. P855 (Ustav Republike Srbije, 1990. godine), članovi 125, 130 (kojim se Ustavnom sudu Srbije daje ovlašćenje da ocenjuje ustavnost statuta autonomnih pokrajina).

⁴¹⁰ Frederick Abrahams, dok. pr. br. P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 14.

⁴¹¹ Dok. pr. br. P808 (Izveštaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je pripremio specijalni izvestilac Komisije za ljudska prava g. Tadeusz Mazowiecki, 17. novembar 1992. godine), par. 99–113.

⁴¹² Veton Surroi, T. 4538–4539 (10. oktobar 2006. godine); Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4197. V. takođe dok. pr. br. P864 (razne odluke Skupštine Srbije o preuzimanju kontrole nad sredstvima javnog informisanja, 19. jul 1990. godine) (kojima država preuzima kontrolu nad, između ostalog, tri lista na Kosovu); dok. pr. br. P884 (Zakon i javnom informisanju, 28. mart 1991) (kojim se uvode restriktivni uslovi za rad štampe).

Albanci zaposleni u javnim preduzećima i institucijama, uključujući banke, bolnice, poštu i škole, masovno otpušteni.⁴¹³

225. Veće je od nekoliko svedoka čulo da su nastavnici kosovski Albanci odbili da sprovede novi nastavni plan i program rada za škole uveden 1990. ili 1991. godine, što je dovelo do toga da mnogi od njih budu otpušteni.⁴¹⁴ Nastavnik kosovski Albanac Sabit Kadriu posvedočio je da je nastavnicima kosovskim Albancima onemogućen ulazak u škole u novoj školskoj godini koja je počela u u septembru 1991. godine.⁴¹⁵ Učenici kosovski Albanci, koji su želeli da pohađaju nastavu na albanskom jeziku, nisu mogli da pohađaju časove.⁴¹⁶ Kao posledica toga, DSK i druge političke stranke kosovskih Albanaca razvile su nezvanični školski sistem, koristeći privatne kuće za održavanje nastave za decu kosovske Albanace.⁴¹⁷ U junu 1991. godine Skupština Srbije je donela odluku kojom je određen broj funkcionera i profesora na Univerzitetu u Prištini smenjen i na njihovo mesto su dovedeni nealbanci. Skupština Univerziteta i saveti nekoliko fakulteta raspušteni su i njihove funkcije preuzeli su privremeni organi u kojima su uglavnom bili Srbi. Ti novi organi su kontrolisali raspodelu ličnih dohodaka i bili su obavezni da redovno podnose izveštaje Ministarstvu prosvete Srbije.⁴¹⁸ Studenti kosovski Albanci u to vreme nisu mogli da pohađaju nastavu na Univerzitetu, tako da su organizovali paralelno univerzitetsko obrazovanje i nastava je držana po privatnim kućama.⁴¹⁹

226. U maju 1992. godine, na neslužbenim parlamentarnim izborima, potvrđeno je da je DSK većinska politička stranka, a njen vođa Ibrahim Rugova proglašen je za “predsednika”. Kosovski Albanci su bojkotovali potonje izbore za Narodnu skupštinu Srbije. Tako se razvio takozvani “paralelni sistem”, koji je podrazumevao nezvaničnu “vladu” i pružanje usluga stanovnicima

⁴¹³ Dok. pr. br. P808 (Izveštaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je pripremio specijalni izvestilac Komisije za ljudska prava g. Tadeusz Mazowiecki, 17. novembar 1992. godine), par. 100, 105–106, 113. V. takođe Adnan Merovci, dok. pr. br. P2588 (Izjava svedoka od 13. aprila 2000. godine), str. 4–5.

⁴¹⁴ Baton Haxhiu, T. 6073 (8. novembar 2006. godine); Frederick Abrahams, P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 14. V. takođe dok. pr. br. P808 (Izveštaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je pripremio specijalni izvestilac Komisije za ljudska prava g. Tadeusz Mazowiecki, 17. novembar 1992. godine), par. 105 (gde se navodi da je “hiljad[e] nastavnika [...] otpušten[o] jer su odbili [da] podučava[ju] prema novom nastavnom programu koji je 1990. godine uvela Vlada Republike Srbije” i procenjuje da zbog toga 400.000 dece već skoro dve godine ne ide u školu).

⁴¹⁵ Sabit Kadriu, dok. pr. br. P2377 (Izjava svedoka od 10. decembra 2000. godine), str. 4.

⁴¹⁶ Fuat Haxhibeqiri, T. 1127–1132 (8. avgust 2006. godine); Merita Deda, T. 1418–19 (10. avgust 2006. godine).

⁴¹⁷ Sabit Kadriu, dok. pr. br. P2377 (Izjava svedoka od 10. decembra 2000. godine), str. 4; Fuat Haxhibeqiri, dok. pr. br. P2308 (Izjava svedoka od 28. avgusta 2001. godine), str. 2 (gde se opisuje stanje, konkretno u opštini Đakovica /Gjakova/); Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4198–4199.

⁴¹⁸ Dok. pr. br. P889 (Odluka o preduzimanju privremenih mera za društvenu zaštitu samoupravnih prava i društvene svojine prema Univerzitetu u Prištini i fakultetima u njegovom sastavu, 27. jun 1991), str. 3–14. V. takođe Frederick Abrahams, dok. pr. br. P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 14.

⁴¹⁹ Baton Haxhiu, dok. pr. br. P2478 (Izjava svedoka od 22. avgusta 2001. godine), *e-court*, str. 9; Rahim Latifi, dok. pr. br. P2382 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 3637–3640 (gde govori o svojim ličnim iskustvima, počev od 1992. godine, s Poljoprivrednim fakultetom Univerziteta u Prištini).

kosovskim Albancima, koji su finansirani od strane velike emigrantske zajednice i putem dobrovoljnog “poreza solidarnosti”.⁴²⁰

227. Vlasti Srbije su nastavile da podstiču naseljavanje ili povratak Srba i Crnogoraca na Kosovo, dok su kosovski Albanci počeli masovno da napuštaju Pokrajinu.⁴²¹ U novembru 1992. godine Skupština Srbije usvojila je Deklaraciju o pravima pripadnika nacionalnih manjina, koja ilustruje tadašnju napetu i polarizovanu situaciju.⁴²² U njoj je krivica za stanje ljudskih prava pripisana “u poslednjim decenijama [...] nasilno izvršenoj promeni etničkog sastava stanovništva od strane albanskog separatističkog pokreta”.⁴²³ Novija istorija Kosova opisana je kao “etničko čišćenje” Srba i kao proces “albanizacije” sa ciljem otcepljenja Kosova i stvaranja “velike Albanije”. U njoj se navodilo da je Republika Albanija matična država kosovskih Albanaca i ona je optužena da podržava pokušaje otcepljenja. Ton cele Deklaracije kao da je trebalo da među srpskim življem na Kosovu probudi strah prema njihovim komšijama kosovskim Albancima, koji su predstavljeni kao ideološki homogena i opasna grupa.

228. Veće je čulo iskaze o sistemu diskriminacije u odnosu na radnike kosovske Albanace tokom devedesetih godina. Neki svedoci su govorili o masovnom otpuštanju kosovskih Albanaca s radnih mesta u industriji i javnom sektoru i dovođenju Srba na njihovo mesto.⁴²⁴ Drugi su naveli da je zaposlenim kosovskim Albancima dato da potpišu dokument o lojalnosti državnim organima vlasti

⁴²⁰ Fuat Haxhibeqiri, T. 1180 (8. avgust 2006. godine); Frederick Abrahams, dok. pr. br. P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 15; Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4198–4199; Ratko Marković, T. 13285 (10. avgust 2007. godine).

⁴²¹ Dok. pr. br. P901 (Program fonda za razvoj Republike Srbije do kraja 1992. godine, 9. jul 1992. godine), str. 1; Frederick Abrahams, dok. pr. br. P2228 (Izjava svedoka od 24. januara 2002. godine), *e-court*, str. 15; dok. pr. br. P808 (Izveštaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je pripremio specijalni izvestilac Komisije za ljudska prava g. Tadeusz Mazowiecki, 17. novembar 1992. godine), par. 100, 104.

⁴²² Dok. pr. br. P1348 (Deklaracija o ljudskim pravima i pravima pripadnika nacionalnih manjina, 27. novembar 1992. godine).

⁴²³ Dok. pr. br. P1348 (Deklaracija o ljudskim pravima i pravima pripadnika nacionalnih manjina, 27. novembar 1992. godine), tačke 3–4.

⁴²⁴ Fuat Haxhibeqiri, dok. pr. br. P2308 (Izjava svedoka od 28. avgusta 2001. godine), str. 2 (gde se konkretno opisuje stanje u opštini Đakovica); Bedri Hyseni, dok. pr. br. P2270 (Izjava svedoka od 8. maja 1999. godine), *e-court*, str. 2, dok. pr. br. P2270 (Izjava svedoka od 1. septembra 2001. godine), *e-court*, str. 7; svedok K63, dok. pr. br. P2443 (Izjava svedoka od 28. maja 2003. godine), par. 2 (gde se navodi da su on i drugi otpušteni s posla jer su odbili da postanu članovi SPS); Sabit Kadriu, dok. pr. br. P2377 (Izjava svedoka od 10. decembra 2000. godine), str. 4; Adnan Merovci, dok. pr. br. P2588 (Izjava svedoka od 13. aprila 2000. godine), str. 4–5; Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2613 (Izjava svedoka od 3. novembra 2001. godine), str. 3, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4194–4195 (gde se procenjuje da je u periodu od 1989. do 1993. godine, od ukupno 240.000 zaposlenih, otpušteno oko 150.000 kosovskih Albanaca). Ali, up. Adnan Merovci, dok. pr. br. P2588 (Izjava svedoka od 13. aprila 2000. godine), str. 5 (gde se navodi da su neki policajci “napustili” posao pod pritiskom, što možda podrazumeva određeni stepen ličnog izbora); Petar Damjanac, T. 23699–23702 (5. mart 2008. godine) (koji navodi da su početkom devedesetih godina kosovski Albanci zaposleni u Ministarstvu unutrašnjih poslova organizovano napustili posao); Momir Pantić, dok. pr. br. 6D1604 (Izjava svedoka od 26. marta 2008. godine), par. 4 (gde se navodi da je “albansko političko rukovodstvo” prisililo neke njegove kolege kosovske Albanace u Ministarstvu unutrašnjih poslova da napuste posao).

i da su oni koji ga nisu potpisali otpušteni.⁴²⁵ Dva svedoka su takođe govorila o teškoćama koje su oni i drugi kosovski Albanci imali da nađu posao, kao i da smatraju da je uzrok tome bila samo činjenica da su kosovski Albanci.⁴²⁶

229. Nekoliko zvaničnih dokumenata potvrđuju te navode o organizovanoj, državno sankcionisanoj diskriminaciji na radnom mestu. U julu 1991. godine Skupština Srbije usvojila je nekoliko odluka koje su se odnosile na smenu rukovodilaca, pretežno kosovskih Albanaca, u raznim preduzećima širom Kosova, i postavljanje nealbana na njihovo mesto.⁴²⁷ Na primer, u Vučitrnu /Vushtrria/, umesto direktora preduzeća *Polet*, kosovskog Albanca, kao i članova Radničkog saveta, Disciplinske komisije i Komisije za samoupravnu radničku kontrolu, dovedena su lica nealbanske nacionalnosti. Kao razlozi za njihovu smenu navedene su “nezakonite pojave” u preduzeću, kao i peticija “radnika srpske i crnogorske narodnosti” i zloupotreba Radničkog saveta na osnovu majorizacije radnika kosovskih Albanaca. Takođe je navedeno učešće radnika kosovskih Albanaca u generalnom štrajku održanom 3. septembra 1990. godine.⁴²⁸ Slična obrazloženja su davana i za razrešenje direktora kosovskih Albanaca i radničkih saveta u preduzećima u, između ostalog, Podujevu /Podujeva/ (tvrdilo se da su “šiptarski” radnici narušili međunacionalne odnose), “Grnčaru” (navedeno je da je preduzeće *Separacija Bentokos* primilo “veliki broj neproizvodnih radnika šiptarske narodnosti, što je još više produbilo loše odnose i stanje u preduzeću”), Vučitrnu (uz tvrdnju se da je u preduzeću *Kosovo-Trans* kvalifikaciona struktura radnika kosovskih Albanaca “krajnje nepovoljna” i konstataciju da oni “ne priznaju opštinske, pokrajinske i republičke organe, niti Ustav i zakone Republike Srbije”), Đakovici /Gjakova/ (rukovodioci gazdinstva se optužuju da prodaju drvenu masu i tim novcem finansiraju “albanski separatizam”), Dečanima /Dečan/, Peći /Peja/ (navodi se da je zbog “izuzetno familijarnog odnosa direktora prema radnicima šiptarske narodnosti došlo [...] do poremećaja međunacionalnih i međuljudskih odnosa između radnika preduzeća”) i Mališevu /Malisheva/.⁴²⁹

230. Kako je gore navedeno, specijalni izvestilac Ujedinjenih nacija za ljudska prava u bivšoj Jugoslaviji je 1992. godine izrazio zabrinutost zbog diskriminacije albanskog stanovništva na Kosovu, uključujući diskriminaciju u radnim odnosima, otpuštanje hiljada radnika kosovskih Albanaca i učinak Zakona o radnim odnosima u vanrednim okolnostima. On je takođe naveo zahtev

⁴²⁵ Fuat Haxhibeqiri, T. 1124–1126 (8. avgust 2006. godine); Bedri Hyseni, dok. pr. br. P2270 (Izjava svedoka od 1. septembra 2001. godine), *e-court*, str. 7; Veton Surroi, T. 4536–4537 (10. oktobar 2006. godine).

⁴²⁶ Nazlie Bala, dok. pr. br. P2262 (Izjava svedoka od 30. juna 2001. godine), *e-court*, str. 5; Bedri Hyseni, dok. pr. br. P2270 (Izjava svedoka od 1. septembra 2001. godine), *e-court*, str. 7.

⁴²⁷ Dok. pr. br. P893 (Odluke objavljene u *Službenom glasniku Republike Srbije*, 31. jul 1991. godine).

⁴²⁸ Dok. pr. br. P893 (Odluke objavljene u *Službenom glasniku Republike Srbije*, 31. jul 1991. godine), str. 1, 4–5

⁴²⁹ Dok. pr. br. P893 (Odluke objavljene u *Službenom glasniku Republike Srbije*, 31. jul 1991. godine), str. 17, 26, 30–31, 40, 44–45, 49, 59–60.

radnicima kosovskim Albancima da potpišu dokument kojim potvrđuju da prihvataju mere koje su preduzele vlasti Srbije na Kosovu, o čemu su govorili svedoci Veton Surroi, Fuat Haxhibeqiri i Bedri Hyseni.⁴³⁰

C. POKUŠAJI DA SE REŠI KRIZA

231. Veće je saslušalo iskaze o pokušajima da se kriza okonča pregovorima, prevashodno iskaz Ratomira Tanića. Tanić je posvedočio da je sredinom devedesetih godina imao već dugogodišnju saradnju sa Službom državne bezbednosti Srbije i da je 1994. ili 1995. godine takođe prihvatio da bude savetnik predsednika političke stranke Nova demokratija (koja je tada bila u sastavu koalicione vlade Srbije).⁴³¹ On je, u ime Nove demokratije, lično učestvovao u pregovorima s kosovskim Albancima od 1995. do 1997. godine, prema uputstvima koje je dobio od Slobodana Miloševića.⁴³² Tanić je tvrdio da su se Milošević i kosovski Albanci saglasili da u pregovore treba da se uključi i neka treća strana, te su tako izabrani Naučna fondacija Bertelsmann i monsijor Paglia iz Zajednice San Egidio, koja je bila paradiplo matski organ Vatikana.⁴³³

232. Kako je naveo Tanić, pod pokroviteljstvom Naučne fondacije Bertelsmann, zajednički je pripremljen projekat izveštaja *Istraživanje o budućnosti Kosova: kosovski Albanci i Srbi u dijalogu* i on je “bio osnov za pregovore koji su uključivali međunarodnu zajednicu”.⁴³⁴ U toku pregovora, kosovske Albanke je predstavljao Fehmi Agani, koga je imenovao Ibrahim Rugova. Iako su pregovori vođeni “diskretno”, oni su doveli do izrade dokumenta koji je Tanić okarakterisao kao “sporazum” u kojem se naglašavala potreba za dijalogom, međunarodnom pomoći i poštovanjem demokratskih načela i ljudskih prava.⁴³⁵ Međutim, kako je naveo Tanić, ti pregovori su propali kada im je Milošević 1997. godine uskratio podršku.⁴³⁶

233. Iako Veće ima određene rezerve u odnosu na neke aspekte svedočenja Ratomira Tanića, Veton Surroi i Baton Haxhiu su potvrdili da je on učestvovao u pregovorima s kosovskim Albancima u periodu od 1995. do 1997. godine. Surroi je govorio o svom učešću u pregovorima

⁴³⁰ Dok. pr. br. P808 (Izveštaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je pripremio specijalni izvestilac Komisije za ljudska prava g. Tadeusz Mazowiecki, 17. novembar 1992. godine), par. 99–113.

⁴³¹ Ratomir Tanić, T. 6279–6283 (10. novembar 2006. godine). V. takođe dok. pr. br. P695 (Konferencija za štampu Nove demokratije, objavljeno u *Politici*, 16. septembar 1994. godine).

⁴³² Ratomir Tanić, dok. pr. br. 1D44 (Izjava svedoka od 19. jula 2000. godine), par. 1, 4–5; Ratomir Tanić, T. 6285, 6289 (10. novembar 2006. godine).

⁴³³ Ratomir Tanić, dok. pr. br. 1D44 (Izjava svedoka od 19. jula 2000. godine), par. 12.

⁴³⁴ Ratomir Tanić, T. 6308–6309 (10. novembar 2006. godine). V., uopšteno, dok. pr. br. P704 (Istraživanje o budućnosti Kosova: kosovski Albanci i Srbi u dijalogu, avgust 1997. godine) (koji se bavi nekim tada aktuelnim pitanjima na Kosovu i sadrži priloge političara i naučnih radnika—uključujući Vetona Surroia).

⁴³⁵ Dok. pr. br. P2481 (Dodatak Tanićevoj izjavi svedoka, bez datuma, pod naslovom “Zajednički usaglašeni stavovi”).

⁴³⁶ Ratomir Tanić, T. 6312–6314 (10. novembar 2006. godine).

vođenim pod pokroviteljstvom Naučne fondacije Bertelsmann, koji su doveli do izrade dokumenta pod naslovom “Zajedničke preporuke u vezi sa sukobom na Kosovu”, u kojem su postavljeni okviri za buduće razgovore o statusu Kosova.⁴³⁷ Haxhiu je takođe posvedočio da je čuo da je Fehmi Agani učestvovao u pregovorima s ljudima iz Nove demokratije, uključujući Ratomira Tanića.⁴³⁸ Iako je Surroi izrazio sumnje u vezi s Tanićem i njegovom iskrenošću, posebno u vezi s njegovim odnosom s Miloševićem,⁴³⁹ a Haxhiu je osporio Tanićeva gledišta i stavove,⁴⁴⁰ iskazi koji su njih dvojica dali potvrđuju da su se sredinom devedesetih godina preduzimale inicijative koje su uključivale i kosovske Albance i srpsku stranu i da su traženi načini da se razreši situacija na Kosovu.

234. Učešće monsinjora Paglie iz Zajednice San Egidio dovelo je do potpisivanja sporazuma San Egidio. Taj sporazum je imao za cilj “normalizaciju obrazovnog sistema za mlade Albance na Kosovu” i povratak nastavnika i učenika Albanaca u škole. Njime je takođe formirana “mešovita grupa” zadužena za njegovo sprovođenje.⁴⁴¹ Kako je naveo Veton Surroi, za taj sporazum javnost je saznala tek kada su ga 1. septembra 1996. godine potpisali Slobodan Milošević i Ibrahim Rugova.⁴⁴² Rugova je u predmetu *Milošević* posvedočio da je, kao gest dobre vere, potpisao taj sporazum samo u svoje ime, a ne kao predsednik Kosova, pošto vlasti SRJ/Srbije nisu priznavale taj položaj.⁴⁴³

235. Pošto nisu preduzeti konkretni koraci za sprovođenje tog sporazuma, studenti kosovski Albanci učestvovali su u demonstracijama kako 1997. tako i 1998. godine.⁴⁴⁴ Kako je naveo Baton Haxhiu, te demonstracije je primenom sile ugušila srpska policija, koja je koristila suzavac i pretukla veliki broj studenata koji su učestvovali u demonstracijama.⁴⁴⁵ Jedan drugi sporazum, koji je predviđao ponovno postepeno otvaranje univerziteta i škola i omogućavao da prostorije koriste

⁴³⁷ Veton Surroi, dok. pr. br. P2361 (Izjava svedoka od 27. avgusta 2001. godine), str. 9–10. V., uopšteno, dok. pr. br. P712 (Zajedničke preporuke u vezi sa sukobom na Kosovu, Naučna fondacija Bertelsmann, 1997. godine).

⁴³⁸ Baton Haxhiu, P2478 (Izjava svedoka od 22. avgusta 2001. godine), *e-court*, str. 11.

⁴³⁹ Veton Surroi, P2361 (Izjava svedoka od 27. avgusta 2001. godine), str. 9.

⁴⁴⁰ Baton Haxhiu, T. 6135 (8. novembar 2006. godine).

⁴⁴¹ Ibrahim Rugova, P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4207, dok. pr. br. P2613 (Izjava svedoka od 3. novembra 2001. godine), str. 5.

⁴⁴² Veton Surroi, dok. pr. br. P2361 (Izjava svedoka od 27. avgusta 2001. godine), str. 9. V., uopšteno, dok. pr. br. P715 (Dogovor između Miloševića i Rugove o obrazovanju, 1. septembar 1996. godine); dok. pr. br. 1D559 (Dogovor između Miloševića i Rugove o obrazovanju, 1. septembar 1996. godine) (gde se daje alternativni prevod).

⁴⁴³ Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4209.

⁴⁴⁴ Veljko Odalović, T. 14465–14466 (27. avgust 2007. godine) (koji navodi da je bilo velikih teškoća u pregovorima o tome kako da se formuliše tekst sporazuma o sprovođenju, te da stoga nisu preduzete konkretne mere); Baton Haxhiu, dok. pr. br. P2478 (Izjava svedoka od 22. avgusta 2001. godine), *e-court*, str. 9.

⁴⁴⁵ Baton Haxhiu, T. 6076–6078 (8. novembar 2006. godine).

studenti i albanske i sprske nacionalnosti, potpisan je 23. marta 1998. godine.⁴⁴⁶ Institut za albanologiju prvi je ponovo počeo s radom 31. marta 1998. godine, ali je njegovim stopama pošlo malo drugih fakulteta.⁴⁴⁷ U junu 1998. godine, monsinjor Paglia, koji je učestvovao u pregovorima o prvobitnom sporazumu, pisao je predsedniku Srbije Milutinoviću izražavajući nezadovoljstvo procesom sprovođenja i naveo diskusije koje su, po njegovom mišljenju, “lišene svakog rezultata zbog predrasuda srpske strane” koja se, kako je napisao, protivi ustupanju prostorija studentima albanske nacionalnosti na Univerzitetu.⁴⁴⁸ On je konstatovao da 31. maj, krajnji rok koji je postavljen za ponovno otvaranje fakulteta Univerziteta, nije ispoštovan i naveo da je albanska strana voljna da se pridržava odredbi sporazuma.⁴⁴⁹

236. Uprkos nekim dodatnim momentima sredinom 1998. godine, taj sporazum nikad nije potpuno sproveden, a sve dublja kriza tokom te godine potpuno je onemogućila dalje korake u pravcu njegovog stvarnog sprovođenja.⁴⁵⁰

D. NALAZI

237. Veće zaključuje da su, počev od otprilike 1989. godine, razlike između težnji većine stanovnika kosovskih Albanaca i planova državnih vlasti SRJ i Srbije stvorile napeto i nestabilno okruženje. Napori vlasti da uspostave čvršću kontrolu nad Pokrajinom i umanje uticaj kosovskih Albanaca na lokalnu upravu, javne službe i ekonomski život polarizovali su društvo. Štaviše, počeli su se sprovoditi zakoni, politika i praksa koji su bili diskriminatorni u odnosu na Albance, što je pothranjivalo ogorčenost lokalnih stanovnika i osećaj da su progonjeni. Istovremeno, strahovanja manjinskog nealbanskog stanovništva Kosova pojačana su državnim retorikom i postupcima kosovskih Albanaca koji su stvorili svoje “paralelne” institucije. Ta strahovanja su se pojačala pojavom Oslobođilačke vojske Kosova 1996. godine i njenim akcijama posle toga, kao što će biti reči dalje u tekstu. Iako su sredinom devedesetih godina preduzeti određeni napori da se razreši situacija na Kosovu, nijedna strana se nije ozbiljno angažovala u pokušaju da se razreši sve dublja

⁴⁴⁶ Dok. pr. br. 2D1 (Dogovorene mere za primenu sporazuma o obrazovanju od 1. septembra 1996. godine, 23. mart 1998. godine); Veton Surroi, T. 4583 (10. oktobar 2006. godine).

⁴⁴⁷ Veton Surroi, T. 4582 (10. oktobar 2006. godine) (gde se navodi da su ponovo otvorene dve-tri više škole, kao i Filozofski i Tehnički fakultet); Baton Haxhiu, T. 6076 (8. novembar 2006. godine) (navodi da nijedna visoka škola nije bila ponovo otvorena za studente Albance i da im je jedino bio dozvoljen pristup Institutu za albanologiju); Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2613 (Izjava svedoka od 3. novembra 2001. godine), str. 6 (gde se navodi da su ponovo otvoreni Institut za albanologiju i jedan fakultet).

⁴⁴⁸ Dok. pr. br. P2885 (Dopis monsinjora Paglie upućen Milanu Milutinoviću, 4. jun 1998. godine).

⁴⁴⁹ Dok. pr. br. P2885 (Dopis monsinjora Paglie upućen Milanu Milutinoviću, 4. jun 1998. godine). Međutim, Milomir Minić i Zoran Anđelković su posvedočili da je vlada imala čvrstu nameru da sprovede taj sporazum. Milomir Minić, T. 14783 (31. avgust 2007. godine); Zoran Anđelković, T. 14653–14654 (30. avgust 2007. godine).

⁴⁵⁰ Veton Surroi, T. 4582–4583 (10. oktobar 2006. godine), dok. pr. br. P2362 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 3403; Wolfgang Petritsch, T. 10781 (1. mart 2007. godine); Ibrahim Rugova, dok. pr. br. P2612 (Transkript iz predmeta *Tužilac protiv Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T), T. 4211.

kriza sve dok se nije uključila međunarodna zajednica. O tim diplomatskim inicijativama i učešću nekih od optuženih u njima biće reći dalje u Presudi.

238. Pošto je izložilo činjenični kontekst sukoba na Kosovu koji se intenzivirao 1998. i 1999. godine, a pre nego što detaljno razmotri događaje u tim godinama, Veće će sada razmotriti politički i ustavni okvir SRJ i Srbije i analizirati konkretno ovlašćenja predsednika Srbije, a u to vreme to je bio optuženi Milan Milutinović.